Υπάρχουν φασίστες στην Ελλάδα; Το πρόβλημα της λαϊκής υποστήριξης στο φασισμό στις συνθήκες της κρίσης

Βαγγέλης Λαγός

Το τελευταίο διάστημα και με αφορμή το προσφυγικό ζήτημα, γίναμε μάρτυρες της οργανωμένης επανάκαμψης του χρυσαυγίτικου λόγου και δράσης στη δημόσια σφαίρα. Ταυτόχρονα, επανεμφανίστηκε στη δημόσια συζήτηση μια προβληματική που είχε υποχωρήσει (έως και εξαφανιστεί) μετά τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα και τη σύλληψη και παραπομπή σε δίκη της ηγεσίας της Χρυσής Αυγής. Πρόκειται για την άποψη που εκφράστηκε πάλι πρόσφατα από συμπολιτευόμενο βουλευτή, ο οποίος υποστήριξε σε συνέντευξή του, ότι οι ψηφοφόροι της ΧΑ «δεν έχουν σχέση με το ρατσισμό και τον φασισμό», αλλά είναι «απλοί άνθρωποι» που έχουν «παρασυρθεί» στην υποστήριξη του φασισμού», καθώς «αγωνιούν για να βρουν μία λύση επιβίωσης».[1] Η άποψη αυτή εκφράστηκε εν πολλοίς και από άλλους συμπολιτευόμενους πολιτικούς που προσπάθησαν να εξηγήσουν την κυβερνητική απόπειρα προσέγγισης των ψηφοφόρων της Χρυσής Αυγής μέσω της συμπερίληψής της στην «κολυμβήθρα του Σιλωάμ» που αποκαλείται «εθνικά θέματα», κατά την πρόσφατη κοινή επίσκεψη μελών της κυβέρνησης και βουλευτών της Χρυσής Αυγής στο Καστελόριζο.

Οι υποστηρικτές αυτής της άποψης επανενεργοποίησαν ένα, εδώ και καιρό, απαξιωμένο στη δημόσια συζήτηση, εξηγητικό-ερμηνευτικό σχήμα για την ενίσχυση του φασισμού στο πλαίσιο της κρίσης. Το σχήμα αυτό είχε εμφανιστεί κατά τη φάση του σοκ που προκάλεσε η είσοδος της ΧΑ στη Βουλή και, για ένα διάστημα, είχε επικρατήσει στον δημόσιο λόγο γύρω από τα αίτια

και το νόημα της εκλογικής ενίσχυσης του φασισμού στην Ελλάδα της κρίσης. Είχε όμως σταδιακά εγκαταλειφθεί, μετά τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα. Πρόκειται για την απόπειρα εξήγησης και ερμηνείας της λαϊκής ψήφου στο ναζιστικό κόμμα μέσα από την επίκληση της οργής και της απελπισίας των πολιτών μπροστά στις καταστροφικές, για την κοινωνία, πολιτικές λιτότητας.

Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, η ψήφος στη ΧΑ δεν σηματοδοτεί την ύπαρξη μιας ακροδεξιάς (φασιστικής-ναζιστικής) τάσης στο εκλογικό σώμα, αλλά αποτελεί έκφραση της απελπισίας που αισθάνονται οι (γι' αυτή την προσέγγιση, εκ παραδοχής δημοκρατικοί) πολίτες εξαιτίας των πολιτικών λιτότητας και της συνακόλουθης οργής τους απέναντι στο κατεστημένο πολιτικό σύστημα που επιβάλλει εξοντωτικές για την κοινωνία πολιτικές. Μ' άλλα λόγια, σύμφωνα μ' αυτό το σχήμα, η λαϊκή ψήφος στη ΧΑ δεν είναι παρά ψήφος διαμαρτυρίας. Από αυτή την άποψη, οι ψηφοφόροι της ΧΑ δεν αντιμετωπίζονται ως «φασίστες», αλλά ως «δημοκρατικοί πολίτες», οι οποίοι, παραπλανημένοι από την οργή και την απελπισία, αντιδρούν συναισθηματικά ενισχύοντας ακραία πολιτικά μορφώματα για να τιμωρήσουν το κατεστημένο πολιτικό σύστημα, το οποίο θεωρούν υπεύθυνο για τα δεινά τους. Γι' αυτό το λόγο, τα κόμματα του λεγόμενου «δημοκρατικού τόξου» πρέπει να ξανακερδίσουν την εμπιστοσύνη και την υποστήριξή τους.

Εντούτοις, η σταθερότητα των εκλογικών ποσοστών της ΧΑ στις εκλογικές αναμετρήσεις που ακολούθησαν τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα, τη σύλληψη και παραπομπή σε δίκη της ηγεσίας της και τις αποκαλύψεις για την ιδεολογία και τις πρακτικές του κόμματος, οδήγησαν στην αμφισβήτηση (και εντέλει στην εγκατάλειψη) αυτής της παράξενης ιδέας που επιχειρούσε να αποδώσει την πολιτική ενίσχυση του φασισμού μέσα στην κρίση σε «συναισθηματικούς λόγους».

Σταδιακά έγινε φανερό, σε όλο και περισσότερους, ότι το πρόβλημα είχε βαθύτερες ρίζες. Πραγματικά, αυτή η αδιαμεσολάβητη και επιπόλαιη, γραμμική σύνδεση της κρίσης, των συναισθημάτων των πολιτών και της πολιτικής ενίσχυσης του

φασισμού υποτιμούσε τη σοβαρότητα και τη σημασία του φαινομένου και ταυτόχρονα κατασκεύαζε ένα καθησυχαστικό και νομιμοποιητικό αφήγημα που συσκότιζε την πραγματικότητα, αφού κατέληγε σε μια παραδοξότητα, αυτήν της ενίσχυσης ενός φασιστικού κόμματος χωρίς, όμως, να υπάρχουν φασίστες ψηφοφόροι.

Πέρα όμως, από το παράδοξο του «φασισμού χωρίς φασίστες», η θεώρηση αυτή έπασχε και από άλλα σοβαρά κενά και ασυνάφειες. Έτσι, η προσέγγιση αυτή, (ας την ονομάσουμε «κρίση-οργή-ακροδεξιός-εξτρεμισμός») α) ερμήνευε την άνοδο του φασισμού ως συγκυριακή εκδήλωση αφροσύνης, υπό την πίεση ακραίων δυσχερειών μέσα σε ένα εξαιρετικά αντίξοο περιβάλλον, ενώ, την ίδια στιγμή, αδυνατούσε να εξηγήσει, γιατί και με ποιο τρόπο τα συναισθήματα οργής, απογοήτευσης και απελπισίας ενός, υποτίθεται, δημοκρατικού εκλογικού σώματος, οδηγούσαν ένα τμήμα του στο να απωλέσει τα, προϋποτιθέμενα, δημοκρατικά και ανθρωπιστικά του χαρακτηριστικά, ως αποτέλεσμα της απώλειας εισοδημάτων και δικαιωμάτων, β) αδυνατούσε να εξηγήσει γιατί τα συναισθήματα οργής και απελπισίας οδηγούσαν ορισμένους από τους ψηφοφόρους στην εκλογική υποστήριξη του φασισμού, ενώ δεν είχαν το ίδιο αποτέλεσμα στους ψηφοφόρους των άλλων κομμάτων του, μέχρι πρόσφατα λεγόμενου, αντιμνημονιακού στρατοπέδου που, προφανώς, κι αυτοί διακατέχονταν από ανάλογα συναισθήματα οργής και απογοήτευσης και γ) αδυνατούσε να εξηγήσει την παντελή έλλειψη παρόμοιων εξελίξεων σε άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου (Πορτογαλία και Ισπανία), των οποίων οι πολίτες δοκιμάστηκαν, κι αυτοί, σκληρά από την κρίση, αλλά χωρίς αυτό να οδηγήσει στην εκλογική ενίσχυση φασιστικών ή ευρύτερα ακροδεξιών πολιτικών δυνάμεων. Παρά τα κενά και τις ασυνάφειές της, αυτή η θεώρηση, που συνέδεε άμεσα και γραμμικά την κρίση, την οργή κατά του πολιτικού συστήματος και την εκλογική ενίσχυση του φασισμού, είχε αξιοποιηθεί στο πρόσφατο παρελθόν από τους υποστηρικτές της λιτότητας στην προσπάθειά τους να απαξιώσουν τις λαϊκές αντιστάσεις, μέσω της ενεργοποίησης της λεγόμενης «θεωρίας των δύο άκρων», η οποία ενοχοποιούσε τις αντιστάσεις και τους αγώνες ενάντια στη

λιτότητα για την ενίσχυση του φασισμού.

Η «θεωρία των δύο άκρων» αποτελεί, εδώ και καιρό, το κυρίαρχο θεωρητικό σχήμα μέσα από το οποίο οι ευρωενωσιακοί θεσμοί προσλαμβάνουν και αντιμετωπίζουν ιδεολογικά την αμφισβήτηση των πολιτικών τους από τη Δεξιά και την Αριστερά.[2] Η θεωρία αυτή, που υποστηρίχθηκε σθεναρά από εγχώρια και διεθνή, συστημικά πολιτικά κέντρα και ΜΜΕ, εξισώνει τον φασισμό με τον κομμουνισμό και συνολικά την Αριστερά ως δύο όψεις του αντιφιλελεύθερου και αντιδημοκρατικού εξτρεμισμού που υπονομεύει και απειλεί τις ευρωπαϊκές αστικές δημοκρατίες. Σε αυτή την απλουστευτική εξίσωση συμπυκνώθηκε η άποψη ότι η κρίση οδήγησε σε ακραίες ιδεολογίες και πρακτικές, μέσα από τις οποίες ενισχύθηκαν τα δύο άκρα του πολιτικού συστήματος (η άκρα Αριστερά και η άκρα Δεξιά) και είχε ως βασικό στόχο την ταύτιση της Αριστεράς, αλλά και ευρύτερα όσων αντιστέκονται στη λιτότητα, με τη Χρυσή Αυγή και τον φασισμό, ώστε να απονομιμοποιηθούν οι κοινωνικές αντιστάσεις ως «επικίνδυνος εξτρεμισμός».

Η πρόσφατη αναβίωση της θεωρίας «κρίση-οργή-ακροδεξιός εξτρεμισμός» και εμμέσως, της συνδεδεμένης με αυτήν «θεωρίας των δύο άκρων» από κυβερνητικούς βουλευτές και στελέχη επαναφέρει στο προσκήνιο τη συζήτηση για τον χαρακτήρα και το περιεχόμενο της ψήφου στη ΧΑ. Επαναφέρει στο κέντρο της δημόσιας συζήτησης τον προβληματισμό για το πολιτικό περιεχόμενο και το νόημα του τμήματος εκείνου της λαϊκής ψήφου που στρέφεται προς την πολιτική υποστήριξη του φασισμού και ταυτόχρονα επαναφέρει στο δημόσιο διάλογο τον προβληματισμό για τις πολιτικές συνέπειες της κρίσης.

Το κείμενο που ακολουθεί επιχειρεί να αναδείξει μια διαφορετική προσέγγιση του προβλήματος της λαϊκής ψήφου στο φασισμό στις συνθήκες της κρίσης. Αξιοποιώντας τα πρωτογενή κοινωνικά δεδομένα που συλλέχθηκαν το 2013 από δύο, κυρίως, περιοχές της Αθήνας (Αργυρούπολη και Νέα Φιλαδέλφεια) στο πλαίσιο του τετραετούς, διεθνούς, πολυμεθοδολογικού ερευνητικού προγράμματος MYPLACE[3], φέρνει στο φως χρήσιμα

στοιχεία για την κατανόηση της λαϊκής υποστήριξης προς το φασισμό στις συνθήκες της κρίσης, αμφισβητώντας το ερμηνευτικό σχήμα του «συναισθηματικού φασισμού-χωρίς-φασίστες» που παράγει η θεωρία «κρίση-οργή-ακροδεξιός εξτρεμισμός». Επιπλέον, τα πρωτογενή κοινωνικο-πολιτικά δεδομένα που συγκεντρώθηκαν υποδεικνύουν σοβαρές θεωρητικές και εμπειρικές ελλείψεις και ασυνάφειες και της ίδιας της «θεωρίας των δύο άκρων», αφού η, προϋποτιθέμενη σ' αυτήν, αντίθεση μεταξύ κέντρου και άκρων δεν τεκμηριώνεται εμπειρικά, αλλά, αντίθετα, αναδύεται η ρευστότητα, ακόμη και η αλληλοδιείσδυσή τους.

Στο πλαίσιο αυτό, υποστηρίζεται ότι η ψήφος στη ΧΑ δεν μπορεί να κατανοηθεί και να εξηγηθεί απλά ως «ψήφος διαμαρτυρίας», αλλά πρέπει να ιδωθεί ως μια πραγματική «ιδεολογική ψήφος» που προκύπτει, όχι από κάποια ανορθολογική-συναισθηματική αντίδραση σε εξωτερικά ερεθίσματα και πιέσεις, αλλά αναδύεται μέσα από πραγματικούς ιδεολογικο-πολιτικούς κοινούς τόπους και ταυτίσεις μεταξύ ψηφοφόρων και κόμματος. Κοινοί τόποι και ταυτίσεις που δεν είναι δυνατόν να αναχθούν απλά στη συγκυρία της κρίσης, αλλά υποδηλώνουν τη λειτουργία βαθύτερων κοινωνικών (ιδεολογικών και πολιτικών) διεργασιών που ξεπερνούν κατά πολύ τα στενά χρονικά πλαίσια της κρίσης και εκτείνονται σε μια περίοδο τουλάχιστον τριών δεκαετιών.

Τέλος, υποστηρίζεται ότι το ίδιο αβάσιμη είναι και η «θεωρία των δύο άκρων», καθώς τα πραγματικά κοινωνικά δεδομένα που συλλέξαμε υποδεικνύουν μια ανησυχητική διάχυση των ιδεολογικο-πολιτικών χαρακτηριστικών της άκρας Δεξιάς στην ελληνική κοινωνία, περιλαμβανομένων όσων τοποθετούνται στο κέντρο της γνωστής κλίμακας ιδεολογικο-πολιτικής αυτοτοποθέτησης. Στο βαθμό που τα ιδεολογικο-πολιτικά χαρακτηριστικά της άκρας Δεξιάς απαντούν διάχυτα (αν και σε διαφορετική έκταση, ανάλογα με την ιδεολογικο-πολιτική τοποθέτηση) στην κλίμακα «Αριστερά-Δεξιά», του κέντρου περιλαμβανομένου, η επιστημονική υποστήριξη της θεωρίας των άκρων καθίσταται ιδιαίτερα δυσχερής και προβληματική, ενώ ταυτόχρονα ενισχύεται η θέση που αντιμετωπίζει την ισχυροποίηση της άκρας Δεξιάς και του

φασισμού ως αποτέλεσμα ευρύτερων ιδεολογικο-πολιτικών διεργασιών που δεν μπορούν να αναχθούν μονοσήμαντα και γραμμικά στην κρίση.

Ιδεολογικο-πολιτική συνάφεια και χρυσαυγίτικη ψήφος

Τα πρωτογενή κοινωνικά δεδομένα που συγκεντρώθηκαν μέσω ερωτηματολογίου και συνεντεύξεων αναδεικνύουν την ύπαρξη ισχυρών ιδεολογικών και πολιτικών κοινών τόπων και δεσμών μεταξύ της ΧΑ και των νεαρών ψηφοφόρων της. Οι κοινοί τόποι και δεσμοί αυτοί αντανακλώνται στο υψηλότατο ποσοστό (81,6%) των νεαρών ψηφοφόρων του κόμματος που δηλώνει ότι αισθάνεται κοντά στο κόμμα.

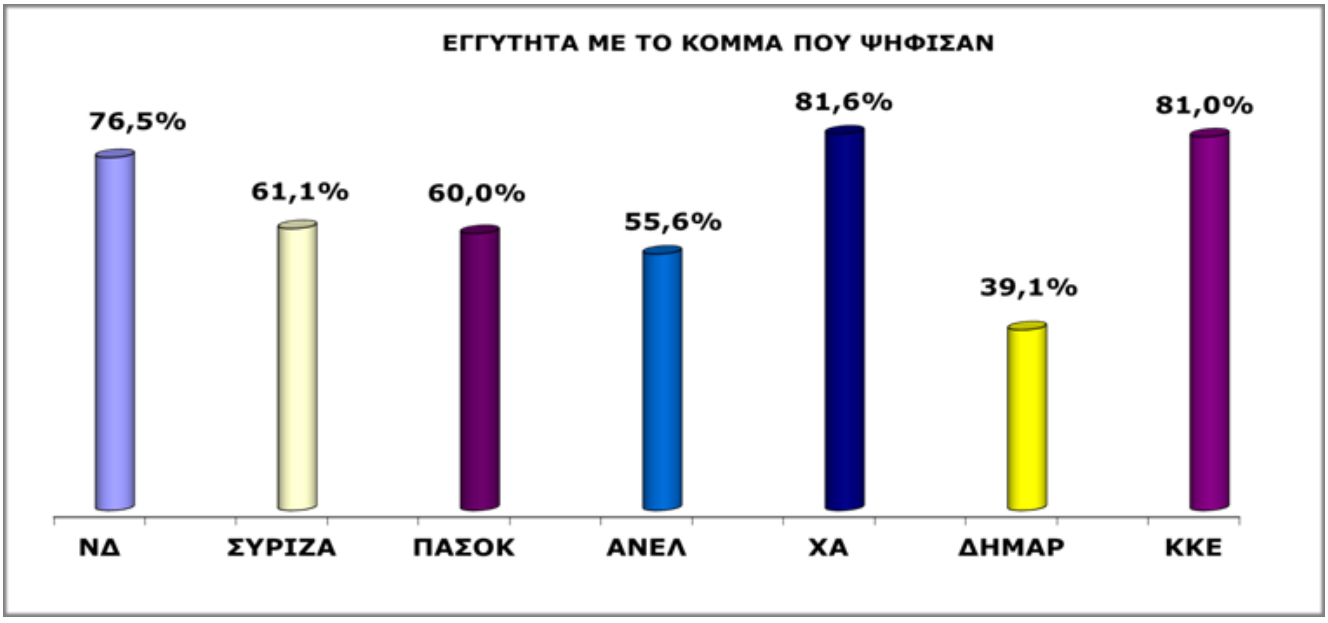

Γράφημα 1: Εγγύτητα των νεαρών ψηφοφόρων προς το κόμμα που ψήφισαν στις εκλογές 2012

Τι σημαίνει όμως «αισθάνονται κοντά» στη ΧΑ; Όπως έχουμε ήδη δείξει αλλού[4] ο δημόσιος ιδεολογικο-πολιτικός λόγος και η αντίστοιχη δημόσια δράση της ΧΑ αρθρώνονται γύρω από τρεις θεμελιώδεις άξονες, το σημείο σύμπτωσης των οποίων, έχει αναδειχθεί από τη σύγχρονη ιστορική και κοινωνική έρευνα ως το ιδιαίτερο ιδεολογικο-πολιτικό περιεχόμενο του ιστορικού, αλλά και του νέου φασισμού. **Οι άξονες αυτοί (υπερεθνικισμός, υψηλής έντασης κοινωνικο-πολιτικός αυταρχισμός και αντιδημοκρατικός**

αντισυστημισμός) συγκροτούν το ιδεολογικο-πολιτικό πλαίσιο εντός του οποίου αναπτύσσεται η φασιστική σκέψη και δράση. Ταυτόχρονα, αποτελούν τον πυρήνα του πολιτικού λόγου και της πολιτικής πρακτικής της ΧΑ. Η θεματική ανάλυση λόγου (thematic discourse analysis) που διενεργήσαμε στα κείμενα που δημοσιεύονται στους επίσημους ιστοτόπους του κόμματος αποκαλύπτει τη διαρκή λειτουργία, στον επίσημο λόγο του κόμματος, του, ιδιοσυστατικού για τον φασισμό[5], μυθοποιητικού οράματος ενός, πολιτισμικά και βιολογικά-φυλετικά, ομοιογενούς λαού που βρίσκεται σε παρακμή και κινδυνεύει από εσωτερικούς και εξωτερικούς εχθρούς και ο οποίος πρέπει να σωθεί μέσα από μια λαϊκή επανάσταση που θα εξοντώσει τους, εγχώριους και ξένους, υπαίτιους της παρακμής και θα αναγεννήσει το έθνος από τις στάχτες του επιβάλλοντας ένα απολυταρχικό υπερεθνικιστικό καθεστώς. Το όραμα αυτό βρίσκεται στον πυρήνα του δημόσιου λόγου και δράσης της ΧΑ καθιστώντας την, έτσι, ένα τυπικό παράδειγμα φασιστικού κόμματος.[6]

Στην έρευνά μας για την ιδεολογικο-πολιτική σχέση των νεαρών ψηφοφόρων της ΧΑ με το κόμμα αναλύσαμε, επίσης, τον λόγο των νεαρών ψηφοφόρων του κόμματος που μας μίλησαν και εντοπίσαμε και σ’ αυτόν τη σύμπτωση και τη διαρκή λειτουργία των παραπάνω τριών ιδεολογικο-πολιτικών αξόνων του φασισμού. Οι νεαροί ψηφοφόροι (και όχι μέλη) της ΧΑ που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο και στις συνεντεύξεις της ερευνητικής ομάδας καταγράφουν πολύ υψηλά ποσοστά συμφωνίας, ακόμη και ταύτισης, με τους θεμελιώδεις ιδεολογικο-πολιτικούς άξονες του φασισμού.

Εθνικισμός

Οι νεαροί ψηφοφόροι της ΧΑ δηλώνουν «περήφανοι εθνικιστές», πιστεύουν βαθιά στην υπεροχή της ελληνικής φυλής έναντι των άλλων φυλών, αποστρέφονται, φοβούνται και μισούν τους μετανάστες, καθώς και κάθε είδους μειονοτικές ομάδες (Ρομά/Τσιγγάνους, Μουσουλμάνους, Εβραίους), παρουσιάζουν εξαιρετικά υψηλά επίπεδα προνοιακού σωβινισμού και αποδέχονται

τη χρήση της φυλετικής βίας.

«Σε σχέση με τους άλλους λαούς πολύ πιο ανώτεροι. Γιατί εμείς γεννήσαμε τη δημοκρατία, βέβαια έχει καταλυθεί τώρα από όλους, αλλά τι να σου φέρω παράδειγμα… την αστρονομία πώς το λένε, δεν ξέρω, όλα από τις επιστήμες, όλα αυτά, όλα, όλα από εμάς. […] Όλα από εδώ ξεκίνησαν, ακόμα και κάποια ονόματα αρχαίων, τα έχουνε πάρει και αυτά δηλαδή και τα χρησιμοποιούν. Όλα από μας είναι» (Δόμνα, 25)

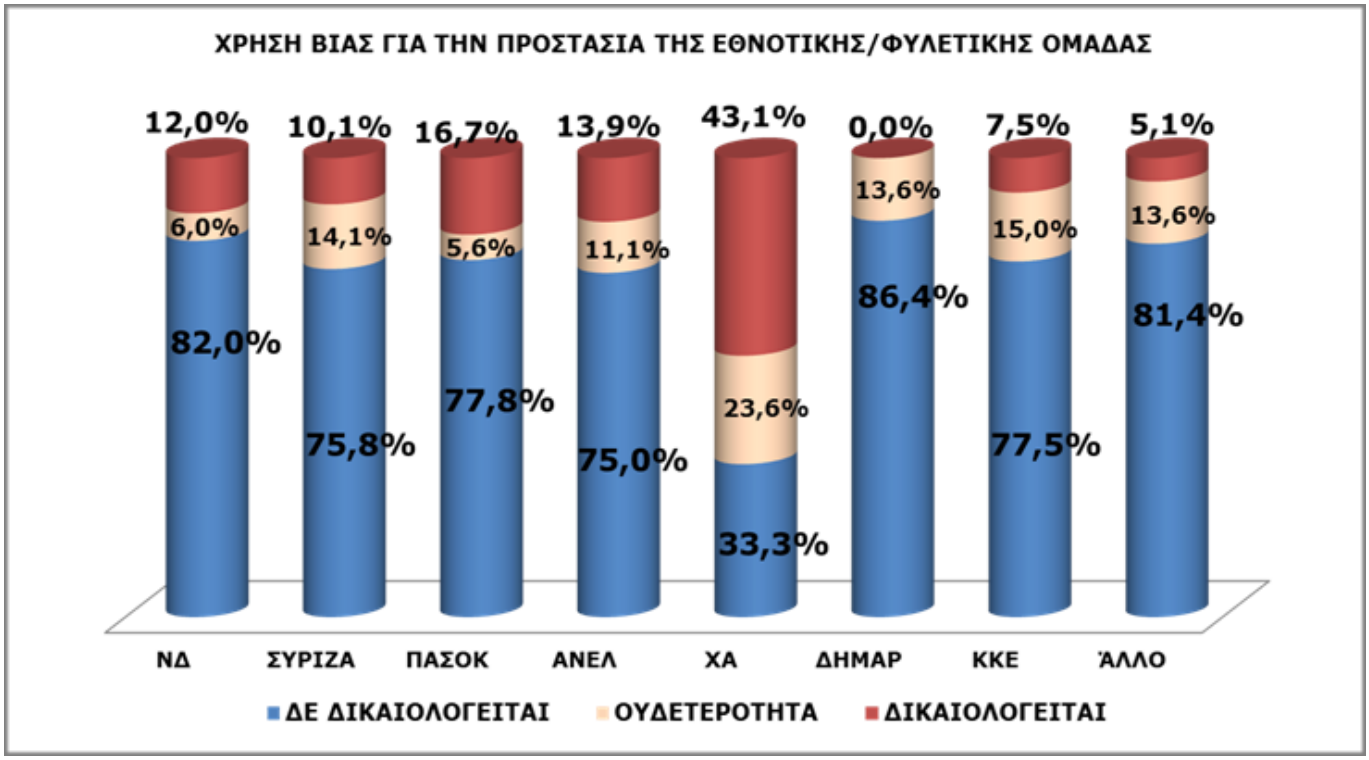

Γράφημα 2: Χρήση βίας για την προστασία της εθνοτικής/φυλετικής ομάδας

Στο πλαίσιο αυτό, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι στις συνεντεύξεις τους, οι νεαροί ψηφοφόροι της ΧΑ αναπαράγουν σχεδόν αυτούσια τη ρητορική του κόμματος για την ανωτερότητα της ελληνικής φυλής, για τον κίνδυνο που αντιπροσωπεύουν για το έθνος οι μετανάστες, αλλά και για τις βίαιες πρακτικές του κόμματος. Στον λόγο τους, ο ανοιχτός ρατσισμός και ο διάχυτος φόβος για τους μετανάστες καταλήγουν, σχεδόν πάντα, είτε στην προτροπή για βίαιη αντιμετώπισή τους (ακόμη και μαζική εξόντωση) είτε στη δικαιολόγηση της βίας που ασκεί η ΧΑ εναντίον τους:

«Ναι, το λέω, είμαι ρατσίστρια. Ξεκάθαρα πράγματα. Ούτε μαλακίες ούτε τίποτα, συγγνώμη κιόλας.[…] Ναι, μ' έχουν αναγκάσει να γίνω γιατί δεν γίνεται να ντρέπομαι και να φοβάμαι να κυκλοφορήσω στη χώρα που γεννήθηκα και στις περιοχές που μεγάλωσα. […] Γιατί δεν τους βάζουνε σ' ένα πλοίο να το βουλιάξουνε κάπου στο Αιγαίο;» (Βούλα, 25)

«Άμα ο άλλος ο Σομαλός για καλημέρα κόβει κεφάλια στη χώρα του, γιατί είναι απολίτιστος, γιατί μιλάμε για μετανάστες που δεν έχουν πολιτισμό. Καμερούν, Αγκόλα. Τι είναι αυτοί; Ο καλύτερος από αυτούς θα έχει σκοτώσει τη μάνα του. Δε μπορείς με αυτόν να κάνεις κουβέντα. Απλά δε μπορείς, γιατί αυτός θα σου τραβήξει μια χατζάρα και θα σε στείλει. Ε, την τραβάς πρώτος.» (Μάριος, 25)

«Τη βία στην Ελλάδα δεν την έφερε η ΧΑ. Τη βία στην Ελλάδα την έφεραν κατ' αρχάς οι πολιτικοί μας που άνοιξαν τα σύνορα. Στη συνέχεια, οι υποστηρικτές τον λαθρομεταναστών και στο επόμενο στάδιο είναι οι λαθρομετανάστες, οι οποίοι είναι οι ίδιοι που εγκληματούν. Επειδή όμως τον ηθικό αυτουργό δεν μπορούμε να τον πιάσουμε ποτέ και φαίνεται πάντα ο λαθρομετανάστης, απευθυνόμαστε, σαν Έλληνες εννοώ, στο λαθρομετανάστη που κάνει το έγκλημα. Εγώ συμφωνώ αυτή τη στιγμή, όπως έχουν τα πράγματα, με όλες τις πράξεις τις ΧΑ, από τη στιγμή που, ό,τι και να γίνει στην Ελλάδα, ο μετανάστης βγαίνει πάντα δικαιωμένος. Δηλαδή, θα τον βρίσεις, θα πας μέσα. θα σε κλέψει, αν τον χτυπήσεις θα πας μέσα. θα σε βιάσει, αν τον ακουμπήσεις θα πας μέσα. Ε, όχι δεν γίνεται αυτό. Οπότε συμφωνώ με τις δράσεις της ΧΑ» (Νικόδημος, 26)

Πρόκειται για υπερεθνικισμό έμπλεο φόβου και ματαιωμένων συναισθημάτων μεγαλείου και υπεροχής που αποκρυσταλλώνεται σε μνησικακία τόσο προς τους ξένους που «μας αδικούν» όσο και προς τους ομοεθνείς που δεν μπορούν να σταθούν στο ύψος του «αρχαίου μεγαλείου» και ευθύνονται για τη σημερινή «εθνική παρακμή».

«Εγώ πιστεύω ότι σύμφωνα με την ιστορία τουλάχιστον εμείς

δώσαμε τα πάντα σε όλο τον κόσμο και στο τέλος δεν έχουμε τίποτα. Πολιτισμό, κουλτούρα, τα πάντα. Οι Γερμανοί σκοτώνανε γουρούνια με τη σφεντόνα και εμείς είχαμε ολυμπιακούς αγώνες.» (Νικόδημος, 26)

«Και αντί, αντί να μας έχουνε ψηλά, με όλα αυτά που τους έχουμε δώσει, η Γερμανία τι έχει κάνει; Τίποτα δεν έχει κάνει. Πιο πολύ για τον Χίτλερ, που έχει σκοτώσει όλο τον κόσμο και γι' αυτό θα πρέπει να ντρέπονται. Όχι να… εντάξει, κανονικά πρέπει να μας έχουνε ψηλά. Όχι να μας φέρονται έτσι.» (Δόμνα, 25)

«Οι νεοέλληνες είναι χαζοί και έχουν χαμηλό επίπεδο νοημοσύνης, γιατί χαθήκανε και υποβιβάσανε πολύ την κουλτούρα τους και δε μπορούν να συγκριθούν με τους αρχαίους Έλληνες. Δηλαδή μια ζωή θα ζούνε με το παρελθόν. Οι νεοέλληνες δεν αξίζουν μία, γιατί δεν υπάρχει παιδεία πάρα πολλά χρόνια κι ούτε πρόκειται να υπάρξει ποτέ και το μόνο πράγμα που θα έχουνε να ασχολούνται είναι το Facebook και τη μαστούρα τους, τίποτα άλλο.» (Σταμάτης 22)

«Εκεί που είμαστε ανώτεροι οι Έλληνες, που θα μπορούσαμε να είμαστε ανώτεροι οι Έλληνες είναι πολιτιστικά. Θα μπορούσαμε να είμαστε μια τόση δα χώρα και να είμαστε το κέντρο της γης. Πραγματικά το πιστεύω. Γιατί να είναι πλανητάρχης ο Ομπάμα και να μην είναι ένας δικός μας. Από δω ξεκίνησες ρε πούστη δηλαδή. Θα μπορούσαμε να ήμασταν το λίκνο. Δεν είμαστε, γιατί είμαστε νεοέλληνες. Το νεοέλληνας για μένα είναι η μεγαλύτερη βρισιά που μπορείς να πεις σε κάποιον. Και το λέω, είμαστε νεοέλληνες ρε γαμώτο. Κωλόφαρα είμαστε.» (Μάριος 25)

Ο μνησίκακος εθνικισμός των νεαρών ψηφοφόρων της ΧΑ συνηχεί με την κομματική ρητορική περί «ελληνόφωνων» που ευθύνονται για την «παρακμή του «Μεγάλου Έθνους των Ελλήνων» και περί της ανάγκης «εκρίζωσης» των μιασματικών στοιχείων από τον εθνικό κορμό και «επανελλήνισης του λαού» που προπαγανδίζονται από το κόμμα.[7]

Συνολικά, όπως φαίνεται στο επόμενο γράφημα της σύνθετης μεταβλητής «εθνικισμός», οι ψηφοφόροι της ΧΑ παρουσιάζουν τα μεγαλύτερα ποσοστά (97,4%) εθνικισμού υψηλής έντασης (υπερεθνικισμού) μεταξύ των ψηφοφόρων όλων των κομμάτων, ενώ ακολουθούν κατά φθίνουσα σειρά οι ψηφοφόροι του ΠΑΣΟΚ, των ΑΝΕΛ, της ΝΔ, της ΔΗΜΑΡ, των μικρότερων κομμάτων, του ΣΥΡΙΖΑ και του ΚΚΕ. Αξίζει επίσης να σημειωθεί πως μεταξύ των ψηφοφόρων της ΧΑ, του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ δεν εμφανίζεται καθόλου εθνικισμός χαμηλής έντασης.

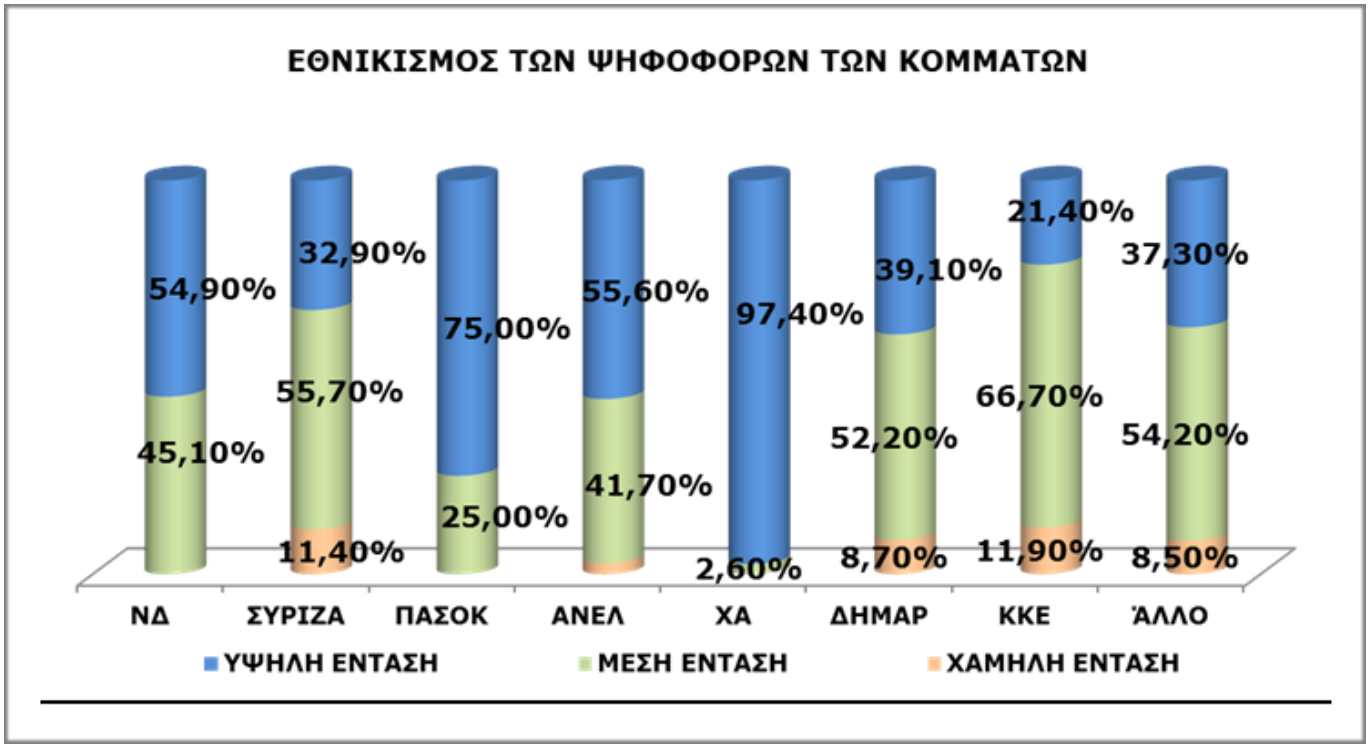

Γράφημα 3: Σύνθετη μεταβλητή «εθνικισμός των ψηφοφόρων των κομμάτων»

Κοινωνικο-πολιτικός αυταρχισμός και βία

Το υπερεθνικιστικό όραμα της δημιουργίας ενός «νέου λαού» που, αποκαθαρμένος από τα μιασματικά στοιχεία της παρακμής, θα αναγεννήσει το έθνος από τις στάχτες του, θεμελιώνει την αναγκαιότητα του αυταρχισμού και της βίας τόσο στο λόγο του κόμματος όσο και των νεαρών ψηφοφόρων του. Η κλασική φασιστική ιδεολογική θεματική του «κράτους/έθνους-κήπου»[8] που απειλείται από παντοειδή ζιζάνια, ασθένειες και εχθρούς και το οποίο, οι εθνικιστές «κηπουροί», πρέπει να καθαρίσουν και να

προστατεύσουν από τα μιασματικά στοιχεία, βρίσκεται στον πυρήνα αυτού του οράματος και υποβαστάζει (μαζί με την εικόνα της εχθρικής εισβολής από τον «ασύντακτο στρατό των λαθρομεταναστών»[9]) τον ολόψυχο εναγκαλισμό του κοινωνικο-πολιτικού αυταρχισμού και της βίας για λόγους «εθνικού συμφέροντος».

Έτσι, οι νεαροί ψηφοφόροι της ΧΑ συστηματικά αναπαράγουν στον λόγο τους τον θαυμασμό του κόμματος για τα δύο εμβληματικά αυταρχικά καθεστώτα της νεότερης και σύγχρονης ελληνικής ιστορίας (δικτατορίες Μεταξά και συνταγματαρχών), επικροτούν τη βίαιη συμπεριφορά εναντίον πολιτικών αντιπάλων και μεταναστών και δηλώνουν την περιφρόνησή τους προς κάθε μορφή δημοκρατίας και την υποστήριξή τους προς απολυταρχικά καθεστώτα.

«Το πολιτικό σύστημα είναι μια ηλίθια δημοκρατία. Δεν πιστεύω στη δημοκρατία, δεν πιστεύω ότι μπόρεσε ποτέ η Ελλάδα να δουλέψει με κοινοβουλευτισμό. Νομίζω το είχε πει ο Μεταξάς, δεν είμαι σίγουρος, αλλά νομίζω το είπε ο Μεταξάς. […] Δεν συμφωνώ με το πολιτικό σύστημα, εγώ είμαι των ακραίων συστημάτων, πολύ καλό παράδειγμα είναι μια χούντα, ένας να αποφασίζει και τελείωσε η υπόθεση. Δε μας αρέσει; Τον ρίχνεις. Σου αρέσει; Τον κρατάς.» (Νίκανδρος, 21)

«Δεν θα υπάρχει δημοκρατία τόσο πολύ πιστεύω. Θα είναι η απόλυτη κυριαρχία, όπως στο λέω. Γιατί είναι η ιδεολογία τους έτσι. Θα γίνεται για το καλό της Ελλάδας. Θα προχωράει η Ελλάδα και οικονομικά και κοινωνικά […] Είμαι και εγώ της άποψης όπου δεν πίπτει λόγος πίπτει ράβδος […] Άμα πάει να γίνει μια πορεία από ένα συνδικάτο, τότε τα ΜΑΤ δε θα πάνε με καπνογόνα. Θα πάνε με εντολές "μπείτε μέσα με τα γκλομπ και σπάστε τους στο ξύλο". Δε θα αφήσει μια πορεία να πηγαίνει έτσι και να εκφραστεί η άποψη ελεύθερα και να πηγαίνει γύρω από το Σύνταγμα και το μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη δεξιά και αριστερά και να κάνουνε και να βρίζουνε και να πετάνε και πέτρες εκεί. Θα είναι μια περιφρούρηση. Όχι, θα καθόμαστε με τα δακρυγόνα. Θα είναι μια περιφρούρηση, όπως παλιά. Θα

μπαίνει μέσα και θα πέφτει ματσούκωμα. Και όσοι είναι μέσα συλληφθέντες, παίζει να μην τους ξαναδεί ούτε η μάνα τους, που λέει ο λόγος» (Μηνάς, 27)

Όπως φαίνεται στα παρακάτω δύο γραφήματα (4 και 5), οι ψηφοφόροι της ΧΑ εκφράζουν ισχυρή προτίμηση για τα αυταρχικά καθεστώτα (66,7%) και συνολικά παρουσιάζουν τα πιο έντονα αυταρχικά χαρακτηριστικά (48,7%) από όλους τους άλλους ψηφοφόρους.

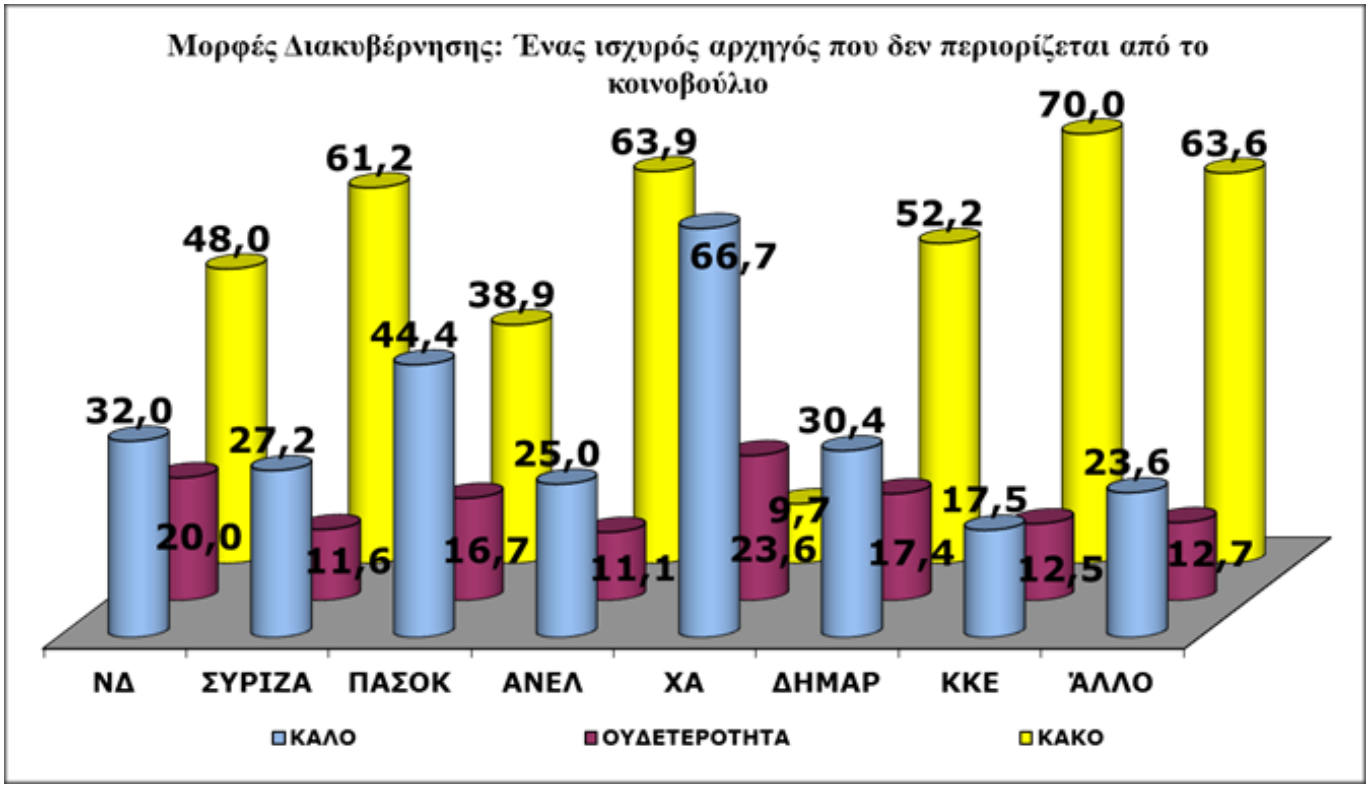

Γράφημα 4: Μορφές Διακυβέρνησης: Ένας ισχυρός αρχηγός που δεν περιορίζεται από το Κοινοβούλιο

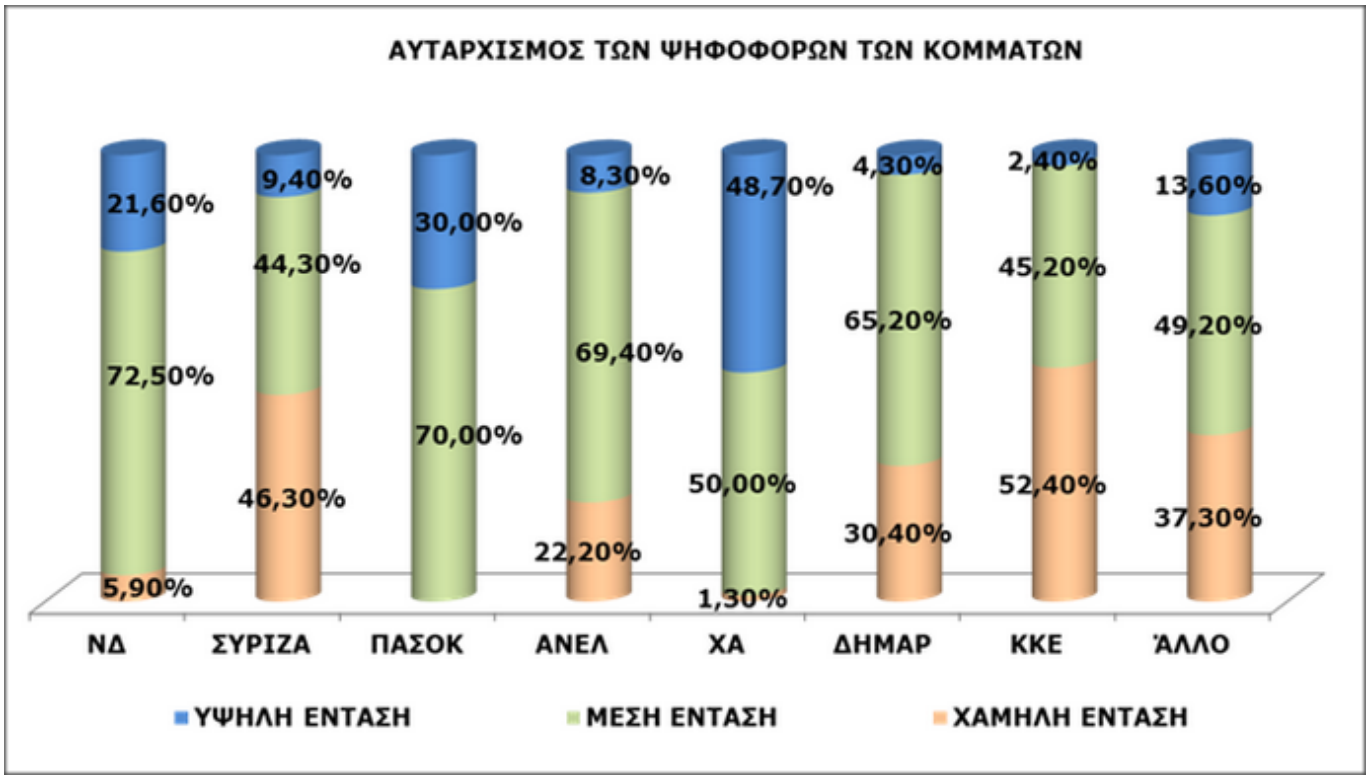

Γράφημα 5: Σύνθετη μεταβλητή «αυταρχισμός των ψηφοφόρων των κομμάτων»

Αξίζει, στο σημείο αυτό, να σημειώσουμε ότι οι ψηφοφόροι της ΧΑ και της ΝΔ παρουσιάζουν τα μικρότερα ποσοστά αυταρχισμού χαμηλής έντασης (1,3% και 5,9% αντίστοιχα), ενώ οι ψηφοφόροι του ΠΑΣΟΚ δεν εμφανίζουν καθόλου αυταρχισμό χαμηλής, παρά μόνο μέσης και υψηλής, έντασης.

Αντισυστημισμός

Οι νεαροί ψηφοφόροι της ΧΑ εκφράζουν περιφρόνηση, αποστροφή, ακόμη και βίαιη εχθρότητα για το πολιτικό σύστημα και τους εκπροσώπους και υποστηρικτές του. Απορρίπτουν τον αστικό κοινοβουλευτισμό, αλλά και κάθε μορφή δημοκρατίας, και αντιμετωπίζουν το κόμμα ως την πολιτική δύναμη που μπορεί να τιμωρήσει τους υπαίτιους της παρακμής και να απαλλάξει τη χώρα από τους «ελληνόφωνους ανθέλληνες». Συχνά, αντιδιαστέλλουν τη ΧΑ με τα, μέχρι πρότινος, κυρίαρχα κόμματα του δικομματισμού (ΝΔ και ΠΑΣΟΚ) και την αντιμετωπίζουν ως ηθικό, πατριωτικό φορέα που «βάζει πάνω απ’ όλα την Ελλάδα και τους Έλληνες» και μάχεται γι’ αυτούς.

«Και εγώ είμαι θυμωμένος με το πολιτικό σύστημα, με τους πολιτικούς, κυρίως αυτούς που έχουν κυβερνήσει την Ελλάδα τα τελευταία χρόνια. Επειδή έχουν κάνει πολλά λάθη και είμαι της άποψης ότι αυτοί που κάνουν λάθη πρέπει να τιμωρούνται και αυτοί δεν έχουν τιμωρηθεί καθόλου. Αντιθέτως καθημερινά τιμωρείται ο κόσμος από τα λάθη τα δικά τους.» (Χαρίλαος, 22)

«Ε, να ψήφιζα Νέα Δημοκρατία, να ψηφίσω ένα κόμμα το οποίο… προσκυνά στην ουσία τα θέλω των έξω, δεν το κάνω. Το ΠΑΣΟΚ ομοίως τα ίδια.» (Γρηγόρης, 27)

«Δηλαδή και αυτές τις ψήφους που έδωσα στο ΠΑΣΟΚ αυτά τα χρόνια, μετάνιωσα. Μετάνιωσα, γιατί ήτανε, ένιωσα σα να έβαλα κι εγώ ένα λιθαράκι για την καταστροφή της χώρας, ας πούμε.» (Δόμνα, 25)

«Ο λόγος που ψήφισα ήταν καθαρά να μπει στη βουλή, γιατί έχουν τσαμπουκά στη Χ.Α. κι αυτό το γουστάρω. Ότι κάποιος έπρεπε επιτέλους να τους φοβίσει, για όλα αυτά που κάνουν ανεξέλεγκτα αυτοί εκεί μέσα, γι' αυτό ψήφισα να μπει η ΧΑ στη βουλή, για να φάνε τα χαστούκια τους όλοι αυτοί εκεί μέσα που δεν έχουν δουλέψει ποτέ στη ζωή τους.» (Σταμάτης, 22)

Σε αντίθεση με τα άλλα κόμματα, η ΧΑ γίνεται αντιληπτή από τους νεαρούς ψηφοφόρους της ως μια ηθική («καθαρή») αντισυστημική δύναμη που αποτελείται από απλούς ανθρώπους, αληθινούς πατριώτες, που κι αυτοί υποφέρουν από τις συνέπειες της «προδοσίας του πολιτικού συστήματος» και αποφάσισαν να αντιδράσουν απέναντι στην «εθνική παρακμή» και να «κάνουν τα λόγια πράξεις».

«Είναι το μόνο κόμμα που ακούω τη λέξη Έλληνας μέσα, το μόνο κόμμα που ακούω να πάει μπροστά η Ελλάδα, το μόνο κόμμα που ακούω ότι θα αντιμετωπίσει το πρόβλημα των λαθρομεταναστών […] Η ΧΑ υποστηρίζει τον εθνικισμό, ο εθνικισμός για κάθε χώρα σημαίνει ότι θα κοιτάξω να πάω τη χώρα μου μπροστά, να την κάνω αρχηγό όλου του κόσμου και όλους τους υπόλοιπους, ας κόψουν το λαιμό τους.» (Νίκανδρος, 21)

«Και ένα άλλο πολύ σημαντικό είναι ότι η Χρυσή Αυγή τότε ερχότανε ως ένα αντισυστημικό κόμμα, το οποίο στα μάτια του κόσμου ήταν ένα καθαρό κόμμα, δηλαδή δεν είχε μπει στη βουλή ποτέ και ούτε είχε κλέψει λεφτά του κόσμου, όπως είχαν κάνει τα άλλα κόμματα και αυτό ήταν κάτι πολύ σημαντικό για μένα. Ήτανε πατριώτες. Αυτό.» (Χαρίλαος, 22)

«Δεν είναι κόμμα. Και δεν είναι κόμμα με την έννοια του κόμματος, έτσι όπως έχει ξεφτιλιστεί στις μέρες μας. Απλά η διαφορά της είναι ότι δεν αποτελείται από πολιτικούς. Τώρα πια πολιτικός έχει γίνει επάγγελμα, δηλαδή, δεν ξέρω αν το σπουδάζουν κάπου, μεγαλώνεις για να γίνεις πολιτικός και μαθαίνεις να λες ψέματα. Είναι άνθρωποι εδώ τρία στενά πιο κάτω που τα έχουν φάει στη μάπα, δεν ήρθαν από την Αμερική για να μας το παίξουν ότι ξέρουν την Ελλάδα. Δεν έχουν έρθει από τη Γαλλία. Είναι άνθρωποι από την Κυψέλη, από τον Άγιο Παντελεήμονα που τα έχουν φάει στη μάπα. Άνθρωποι που, πριν μπουν στη βουλή, πιθανότατα να ήταν ένα και δυο χρόνια άνεργοι, να μην είχαν να φάνε. Αυτή είναι η διαφορά, είναι σα να μπήκα εγώ κι εσύ στη Βουλή.» (Μάριος, 25)

«Γιατί δε θεωρώ ότι ένας Έλληνας πρέπει να ψηφίζει. Ένας Έλληνας πατριώτης δεν ψηφίζει, δεν έχει κόμμα. Κι αυτό είναι και το παρεξηγημένο στην Ελλάδα όποιος πει ότι είναι Έλληνας, είναι φασίστας. Δηλαδή, αν φορέσεις μια μπλούζα με την ελληνική σημαία, θα σε πουν φασίστα ή χρυσαυγίτη. Εγώ δεν χαρακτηρίζομαι, δεν είμαι χρυσαυγίτης, είμαι Έλληνας. […] Ψήφισα ΧΑ μετά από πάρα πολύ σκέψη. Δεν ήθελα να την ψηφίσω. Σίγουρα με οδήγησε και το ότι τα υπόλοιπα κόμματα δεν ήταν κανένα της αρεσκείας μου, είναι όλοι υποκριτές και αυτοί φάνηκαν οι πιο καθαροί μέσα στους υποκριτές. Από δω και πέρα στα μάτια μου συνεχίζουν να είναι καθαροί, δεν ξέρω αν είναι υποκριτικά ή όχι και θα συνεχίζω να τους ψηφίζω όσο έχουν αυτή την εικόνα, αν κάνουνε κάποια λάθη θα σταματήσω. […] Απλά οι άνθρωποι αυτοί δεν είναι πολιτικοί μωρέ, είναι άνθρωποι του λαού, δουλεύουνε. Δεν έχουν διπλωματία και ίσως αυτό είναι που λείπει και από την Ελλάδα. Έχουμε χορτάσει από κουστούμια και

πολιτικάντηδες» (Νικόδημος 26)

Ο αντισυστημισμός των ψηφοφόρων της ΧΑ συμφύρει τον υπερεθνικισμό, το μίσος για κάθε μορφή δημοκρατίας και τον αντιελιτισμό σ' ένα πολιτικό μείγμα που το κόμμα αποκαλεί «Λαϊκή Εθνικιστική Επανάσταση»[10]. Πρόκειται για μια «επανάσταση» που κατευθύνεται κυρίως κατά του κατεστημένου πολιτικού προσωπικού και συστήματος επιδιώκοντας την τιμωρία και την αντικατάστασή του από εθνικιστές, μη επαγγελματίες πολιτικούς **που δεν πρέπει να έχουν καμιά δημοκρατική νομιμοποίηση και δέσμευση.**

«Όσο δεν γίνεται ένα απολυταρχικό καθεστώς, να βγει ένας να παίρνει αποφάσεις, δεν πρόκειται να γίνει δουλειά.» (Νίκανδρος, 21)

Εντούτοις, η οργή των ψηφοφόρων της ΧΑ για το πολιτικό προσωπικό και συνολικά το πολιτικό σύστημα δεν είναι αποκλειστικά δικό τους χαρακτηριστικό, αφού αυτή φαίνεται να είναι διάχυτη στην ελληνική κοινωνία και στους ψηφοφόρους όλων των κομμάτων, ακόμη και σ' αυτούς που υποστήριζαν τα κόμματα της λιτότητας. Τα κοινωνικά δεδομένα που συλλέξαμε επιβεβαιώνουν στο σύνολό τους τη διάχυτη στην ελληνική κοινωνία δυσαρέσκεια, ακόμη και απόρριψη, προς το πολιτικό σύστημα και τους εκπροσώπους του. Τα δύο επόμενα γραφήματα (6 και 7) παρουσιάζουν τα ποσοστά εμπιστοσύνης-δυσπιστίας προς το πολιτικό προσωπικό και ικανοποίησης-δυσαρέσκειας από τη λειτουργία της δημοκρατίας στο σύνολο του δείγματος.

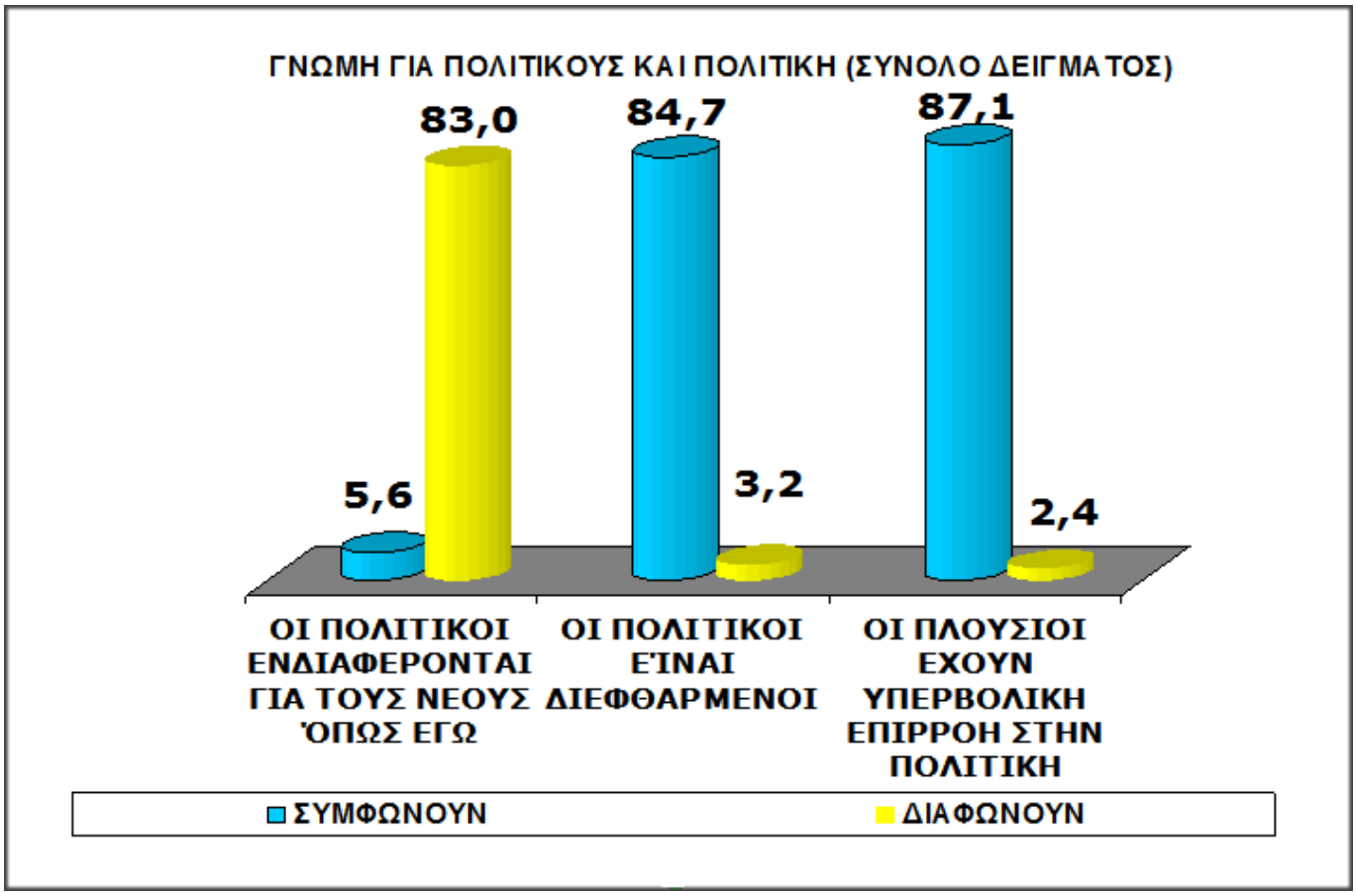

Γράφημα 6: Γνώμη για πολιτικούς και πολιτική (σύνολο δείγματος)

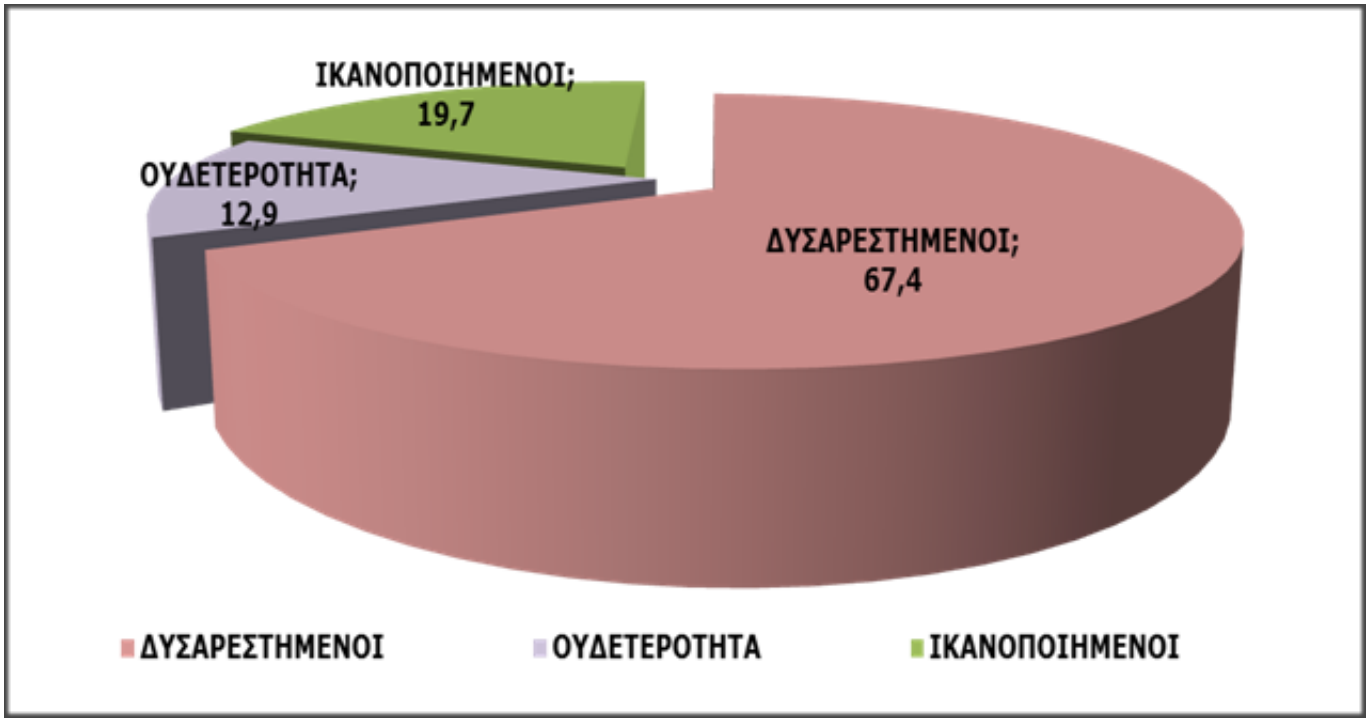

Γράφημα 7: Ικανοποίηση από τη λειτουργία της δημοκρατίας (σύνολο δείγματος)

Τα στοιχεία αυτά ισχυροποιούν τη βασική μας θέση ότι δεν είναι η οργή και η διαμαρτυρία που, κυρίως, χαρακτηρίζει τη χρυσαυγίτικη ψηφοφορική επιλογή, αφού η «κυνική» αντιμετώπιση του πολιτικού προσωπικού και της πολιτικής, αλλά και η δυσαρέσκεια από τη λειτουργία της δημοκρατίας φαίνονται πραγματικά διάχυτα στο συνολικό πληθυσμό περιλαμβάνοντας τους ψηφοφόρους όλων των κομμάτων.

Το πρόβλημα της χρυσαυγίτικης ψήφου και η «θεωρία των δύο άκρων»

Η εγγύτητα που αισθάνονται οι νεαροί ψηφοφόροι της ΧΑ με το κόμμα προέρχεται από την ύπαρξη πραγματικών ιδεολογικο-πολιτικών δεσμών και κοινών τόπων. Αυτοί οι δεσμοί και οι κοινοί τόποι αναδύονται μέσα από τη σύμπτωση υπερεθνικισμού, υψηλής έντασης κοινωνικο-πολιτικού αυταρχισμού και αντισυστημικής ρητορικής που χαρακτηρίζει τόσο το κόμμα όσο και τους ψηφοφόρους του. Η κοινότητα αντιλήψεων, στάσεων και αξιών μεταξύ του κόμματος και των ψηφοφόρων εκτείνεται και καλύπτει όλα τις σημαντικές ιδεολογικο-πολιτικές διαστάσεις του λόγου και της δράσης της ΧΑ και περιλαμβάνει ακόμη και τον τρόπο με τον οποίο το κόμμα αυτοπαρουσιάζεται στον δημόσιο χώρο. Έτσι, οι νεαροί ψηφοφόροι της ΧΑ που μας μίλησαν αναπαράγουν πιστά όλο το ρητορικό οπλοστάσιο του κόμματος αναφορικά με τη σχέση του κόμματος με τον φασισμό και τον ναζισμό. Στις αφηγήσεις τους συναντούμε όλες τις υπεκφυγές και τους ευφημισμούς με τα οποία το κόμμα, ανάλογα με τη συγκυρία και το στοχευόμενο ακροατήριο, παίρνει αποστάσεις από τον ιστορικό φασισμό και ναζισμό και άλλοτε κλείνει πονηρά το μάτι στους ιδεολόγους οπαδούς και μέλη του μέσα από τα γνωστά ιδεολογήματα του ιστορικού αναθεωρητισμού.

Έτσι, στα ερωτήματα που αφορούν στην ιδεολογικο-πολιτική συγκρότηση της ΧΑ και στο αν πρέπει να απαγορευτεί ως ναζιστικό μόρφωμα, οι νεαροί πληροφορητές μας συστηματικά υποβαθμίζουν τα χαρακτηριστικά εκείνα που, και οι ίδιοι, αντιλαμβάνονται ότι συνδέουν το κόμμα με τον φασισμό και

αναπαράγουν την κομματική ρητορική περί αφοσιωμένων πατριωτών-εθνικιστών.

«Δεν ξέρω αν είναι νεοναζιστικό κόμμα. Ξέρω ότι κάποια στελέχη της έχουν τέτοιες απόψεις, αυτό όμως δε νομίζω ότι είναι πρόβλημα. Ας πούμε του ΚΚΕ ή του ΣΥ.ΡΙΖ.Α είναι νοσταλγοί του Στάλιν και του Λένιν ή οι τροτσκιστές για παράδειγμα. Και οι δύο σκοτώσανε κόσμο και ο Στάλιν και ο Χίτλερ, δεν κατάλαβα γιατί ο ένας να τρώει περισσότερη λάσπη από τον άλλο. Αν θέλουμε δηλαδή να απαγορεύσουμε τους νοσταλγούς του Χίτλερ, να απαγορεύσουμε και τους νοσταλγούς του Στάλιν επίσης, αλλιώς μιλάμε για εμπάθεια.[…] Δεν νομίζω ότι μπορώ να της δώσω ένα όνομα γιατί δεν μιλάμε για κάτι ενιαίο. Ας πούμε κάποιοι είναι νεοναζί, κάποιοι είναι εθνικιστές, κάποιοι εθνικοσοσιαλιστές, άλλοι απλά ακροδεξιοί. Εθνικιστικό κόμμα θα έλεγα περισσότερο αν και δεν νομίζω ότι είναι αυτό που την περιγράφει.» (Χαρίλαος, 22)

«Ερ: Πολλοί λένε πως η ΧΑ είναι ένα νεοναζιστικό κόμμα και θα έπρεπε να απαγορευτεί. Εσύ τι νομίζεις;

Απ: Ενδεχομένως να είναι, δεν είμαι σίγουρος. Αν γινότανε πόλεμος με τους Γερμανούς η ΧΑ θα ήταν με την Ελλάδα. Το ότι μπορεί να έχουνε κλέψει κάποιες ιδέες από τους Γερμανούς και να τις εφαρμόζουνε δεν σημαίνει κάτι. Δεν ξέρω, είμαι κι εγώ διχασμένος.» (Νικόδημος, 26)

Τα κοινωνικο-πολιτικά δεδομένα που συγκεντρώθηκαν υποστηρίζουν, στο σύνολό τους, τη θέση ότι η χρυσαυγίτικη ψήφος είναι περισσότερο ιδεολογική, παρά ψήφος διαμαρτυρίας. Αυτό σημαίνει, αφενός, ότι η διαμαρτυρία, ακόμη και η εχθρότητα, προς το πολιτικό σύστημα δεν επαρκεί ως εξηγητικό-ερμηνευτικό σχήμα της λαϊκής ψήφου στον φασισμό και, αφετέρου, υποδεικνύει την ανάγκη να μην περιορίζουμε τη σκέψη μας για την εξήγηση και την κατανόηση της λαϊκής υποστήριξης στο φασισμό στα στενά χρονικά πλαίσια της κρίσης. Αντίθετα, είναι χρήσιμο και αναγκαίο να επεκτείνουμε τις εξηγητικές και ερμηνευτικές μας προσπάθειες πέραν της κρίσης, ώστε να

συμπεριλάβουμε ευρύτερες ιδεολογικο-πολιτικές τάσεις και διεργασίες που την υπερβαίνουν κατά πολύ.

Πραγματικά, όλες οι υπάρχουσες κοινωνικές έρευνες για τις πολιτικές αντιλήψεις, αξίες και πρακτικές της νεολαίας κατά τις τελευταίες τρεις, τουλάχιστον, δεκαετίες συστηματικά επισημαίνουν τη διάχυση του εθνικισμού, της ξενοφοβίας, του ρατσισμού, του κοινωνικο-πολιτικού αυταρχισμού και της απαξίωσης του πολιτικού συστήματος και προσωπικού στη νεολαία.[11] Αυτή η προσέγγιση ενισχύεται περαιτέρω από το πραγματολογικό δεδομένο της μακροχρόνιας, συστηματικής και, εντέλει, επιτυχημένης προσπάθειας διείσδυσης του κόμματος στους κοινωνικούς χώρους της νεολαίας και ιδιαίτερα στα γήπεδα, τα γυμναστήρια, τη νεολαιίστικη μουσική κουλτούρα και το διαδίκτυο. Δεν είναι τυχαίο ότι 4 από τα κεντρικά στελέχη της ΧΑ (μεταξύ των οποίων και βουλευτές της) προέρχονται από μουσικά συγκροτήματα της νεοναζιστικής White Power μουσικής σκηνής που ανέπτυξε και προώθησε η ΧΑ, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, μέσα από τη σύνδεση της κομματικής της νεολαίας (Μέτωπο Νεολαίας) με το διεθνές νεοναζιστικό δίκτυο White Power μουσικής Blood and Honour, ενώ, τουλάχιστον, άλλα τρία στελέχη και βουλευτές προέρχονται από το χώρο των φανατικών οπαδών των γηπέδων.

Επιπλέον, η διάχυση των κεντρικών ιδεολογικο-πολιτικών χαρακτηριστικών της άκρας δεξιάς και του φασισμού σε ευρύτερα νεολαιίστικα ακροατήρια, που υπερβαίνουν την κατεγεγραμμένη εκλογική απήχηση της ΧΑ και διαπερνούν όλες τις ιδεολογικο-πολιτικές τοποθετήσεις αποτυπώνεται με ενάργεια στο ερευνητικό μας υλικό. Τα επόμενα δύο γραφήματα (8 και 9) παρουσιάζουν τη σχετική συνεισφορά των διαφορετικών πολιτικοϊδεολογικών τοποθετήσεων της κλίμακας «Αριστερά-Δεξιά» στη σύνθεση των διαφορετικών επιπέδων έντασης των μεταβλητών «εθνικισμός» και «αυταρχισμός».

Έτσι, στην περίπτωση του εθνικισμού παρατηρούμε ότι η χαμηλή ένταση αποτελείται κατά κύριο λόγο από όσους αυτοτοποθετούνται στην κεντροαριστερά και την Αριστερά και σε μικρότερο βαθμό

από τους κεντρώους, ενώ λείπουν τελείως οι κεντροδεξιοί και οι Δεξιοί, η μέση ένταση αποτελείται κυρίως από τις συνιστώσες του κέντρου (με κυρίαρχη την κεντροαριστερά) και δευτερευόντως την Αριστερά, και με τη Δεξιά να είναι υπολειμματική, ενώ, τέλος, η υψηλή ένταση αποτελείται κυρίως από τη Δεξιά και τις συνιστώσες του κέντρου, ενώ η Αριστερά είναι υπολειμματική.

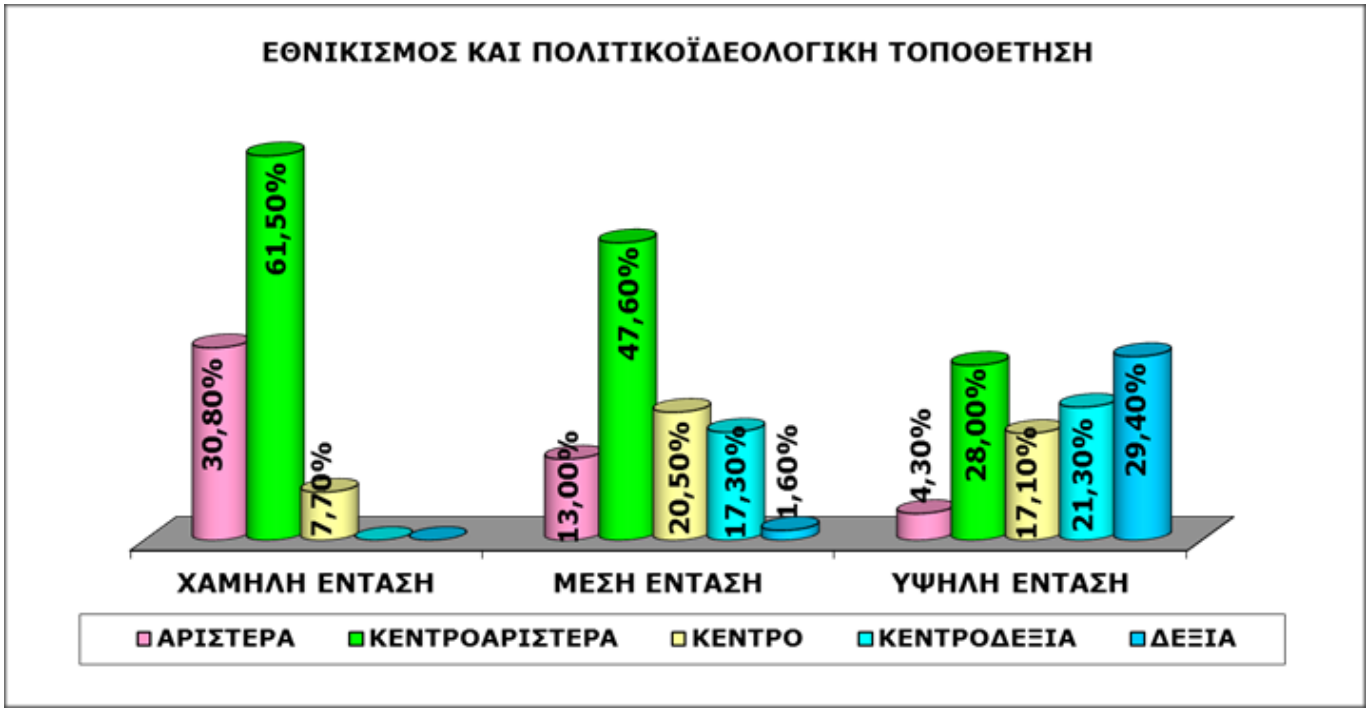

Γράφημα 8: Σύνθετη μεταβλητή «εθνικισμός» και πολιτικοϊδεολογική τοποθέτηση

Αντίστοιχα, στην περίπτωση του αυταρχισμού, η χαμηλή ένταση αποτελείται κυρίως από όσους αυτοτοποθετούνται στην κεντροαριστερά και την Αριστερά και δευτερευόντως από τους κεντρώους και τους κεντροδεξιούς, ενώ η Δεξιά είναι υπολειμματική, η μέση ένταση αποτελείται κυρίως από τις συνιστώσες του κέντρου και δευτερευόντως από τη Δεξιά και την Αριστερά, ενώ στην υψηλή ένταση κυριαρχεί η Δεξιά και ακολουθούν οι συνιστώσες του κέντρου, ενώ απουσιάζει η Αριστερά.

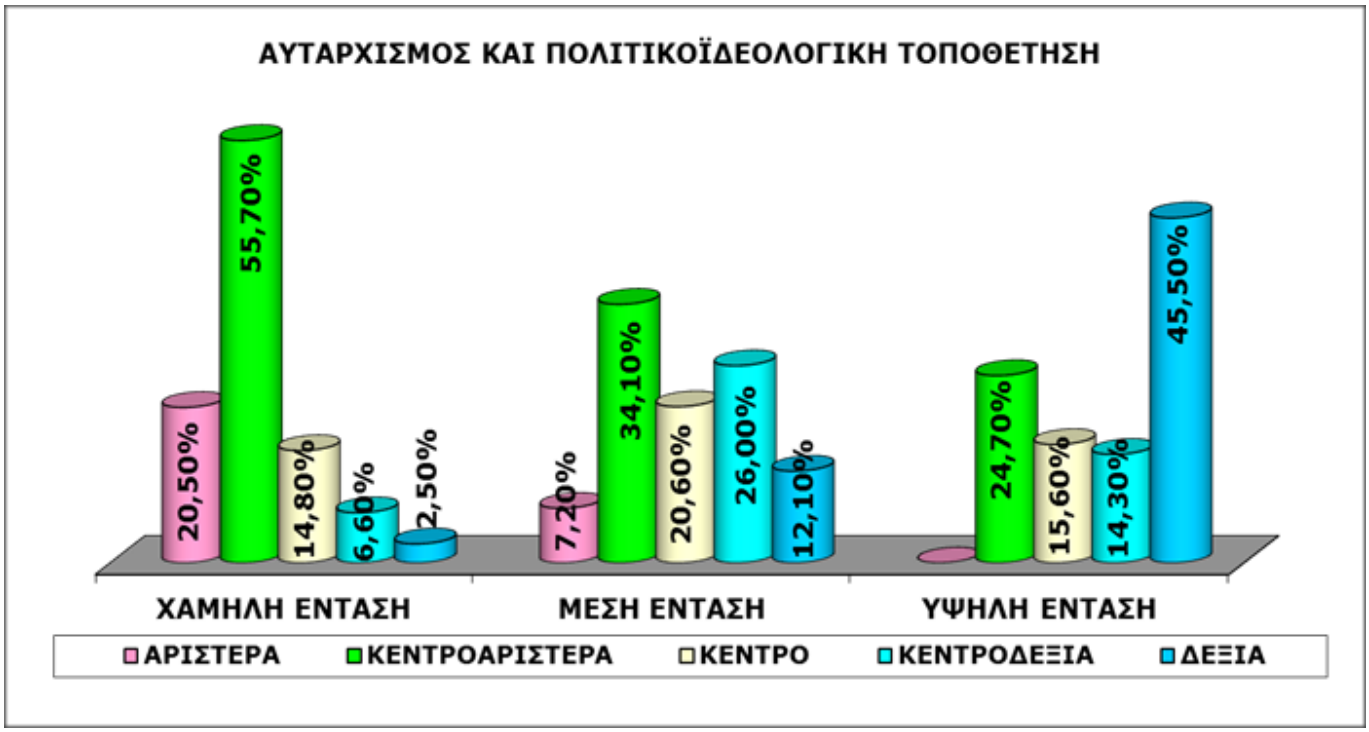

Γράφημα 9: Σύνθετη μεταβλητή «αυταρχισμός» και πολιτικοϊδεολογική τοποθέτηση

Στο βαθμό που τα κύρια ειδοποιά χαρακτηριστικά της ακροδεξιάς ψήφου (υπερεθνικισμός και υψηλής έντασης κοινωνικο-πολιτικός αυταρχισμός) εμφανίζονται διάχυτα (αν και σε διαφορετική έκταση, ανάλογα με την πολιτικο-ιδεολογική αυτοτοποθέτηση) σε ευρύτερα τμήματα της ελληνικής νεολαίας, αναδύονται σοβαρές επιφυλάξεις αναφορικά με την εξηγητική-ερμηνευτική επάρκεια της «θεωρίας των δύο άκρων». **Μ' άλλα λόγια, αν τα ακροδεξιά ιδεολογικο-πολιτικά χαρακτηριστικά εμφανίζονται διάχυτα τόσο στη Δεξιά όσο και στο κέντρο, η ίδια η διάκριση κέντρου και άκρων τίθεται υπό αμφισβήτηση.** Ακόμη περισσότερο, αν το λεγόμενο κέντρο παρουσιάζει τέτοιας έκτασης ακροδεξιά ιδεολογικο-πολιτικά χαρακτηριστικά, τότε φαίνεται να επαληθεύεται και εμπειρικά η ισχυρή παρουσία ενός «ακραίου κέντρου», τα ιδεολογικά και πολιτικά χαρακτηριστικά του οποίου συνδέονται και επικοινωνούν στενά με τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά της άκρας Δεξιάς.

Τέλος, τα παραπάνω δύο γραφήματα παρουσιάζουν μια ευρύτερα ανησυχητική εικόνα, αφού υποδεικνύουν το λεγόμενο «κέντρο» και τις συνιστώσες του ως μια επιπλέον δεξαμενή τροφοδότησης των

ακροδεξιών αντιλήψεων και πολιτικών επιλογών, πέρα από την κύρια δεξαμενή που αποτελεί η Δεξιά, ενώ η διάχυση του μέσης έντασης εθνικισμού και αυταρχισμού στις συνιστώσες του κέντρου ενισχύει περαιτέρω την ανησυχία για την πιθανή λειτουργία του «κέντρου» ως διαύλου τροφοδότησης της Δεξιάς ριζοσπαστικοποίησης.

Αν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε η επιστημονική θεμελίωση της «θεωρίας των δύο άκρων» καθίσταται ιδιαίτερα προβληματική, ενώ ενισχύεται η θέση που της αποδίδει κυρίως ιδεολογικό, παρά επιστημονικό, περιεχόμενο και χαρακτήρα. Από την άλλη πλευρά, η αμφισβήτηση της «θεωρίας των δύο άκρων» και η εμπειρική τεκμηρίωση του **«ακραίου κέντρου»** φαίνεται ότι μπορούν να εξηγήσουν καλύτερα την παρατηρούμενη ιδεολογικο-πολιτική εγγύτητα τμημάτων των ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ με αυτούς της ΧΑ (και δευτερευόντως των ΑΝΕΛ). Ταυτόχρονα, ενισχύει, ακόμη περισσότερο, τη θέση ότι η εξήγηση και η ερμηνεία της λαϊκής υποστήριξης στο φασισμό στα χρόνια της κρίσης πρέπει να στραφεί στη διερεύνηση των διαδικασιών, μέσα από τις οποίες τα ιδεολογικο-πολιτικά χαρακτηριστικά της άκρας Δεξιάς διαχύθηκαν σε ευρύτερα ακροατήρια μέσα σε μια ιστορική περίοδο που υπερβαίνει κατά πολύ την κρίση.

Αντί επιλόγου

Το πρόβλημα της λαϊκής υποστήριξης στο φασισμό στις συνθήκες της κρίσης είναι πιο πολύπλοκο και αφορά σε βαθύτερες κοινωνικο-πολιτικές εξελίξεις απ' ό,τι η θεωρία «κρίση-οργή-ακροδεξιός εξτρεμισμός» και η «θεωρία των δύο άκρων» αφήνουν να εννοηθεί. Η ιδεολογικο-πολιτική σύμπτωση, ακόμη και ταύτιση, κόμματος και ψηφοφόρων, που διαγνώσαμε στην έρευνά μας, δεν αφήνει περιθώρια θεωρητικού και πολιτικού εφησυχασμού. Ο ελληνικός φασισμός δεν αποτελεί άμεση και συγκυριακή επίπτωση της κρίσης. Ούτε οφείλεται, κυρίως, σ' αυτήν. Αν και γεννήθηκε κατά τη διάρκειά της, εντούτοις, η κυοφορία του αποτελεί μια μακροχρόνια διαδικασία που υπερβαίνει κατά πολύ τα στενά χρονικά πλαίσια της ίδιας της

κρίσης.

Μια συστηματική και ενδελεχής διερεύνηση της διάχυσης, στην ελληνική νεολαία και κοινωνία, του ιδιαίτερου ιδεολογικο-πολιτικού μείγματος που χαρακτηρίζει την άκρα Δεξιά (υπερεθνικισμός και υψηλής έντασης κοινωνικο-πολιτικός αυταρχισμός, μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο μιας ογκούμενης διπλής κρίσης -αντιπροσώπευσης και νομιμοποίησης- του πολιτικού συστήματος και προσωπικού) θα αναδείκνυε τις βαθύτερες κοινωνικο-πολιτικές διεργασίες που αποκρυσταλλώθηκαν στην εκλογική ενίσχυση του φασισμού στις συνθήκες της κρίσης. Μια τέτοια προσέγγιση θα εστίαζε στην ανάλυση της μακροχρόνιας στρατηγικής που υιοθέτησαν τα κυρίαρχα κόμματα του πολιτικού συστήματος στην προσπάθειά τους να απορροφήσουν τους κραδασμούς και τις πιέσεις που προκαλούσαν οι αλλεπάλληλες, από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1980, κρίσεις νομιμοποίησης και αντιπροσώπευσης που αντιμετώπισε το δικομματικό πολιτικό σύστημα. Η ανάλυση αυτής της στρατηγικής θα αναδείκνυε τη διπλή, αλληλοτροφοδοτούμενη, διαδικασία διάχυσης των ακροδεξιών ιδεολογικο-πολιτικών χαρακτηριστικών στην κοινωνία και σταδιακής ενσωμάτωσης, όλο και κεντρικότερων, στοιχείων του ακροδεξιού ιδεολογικού οπλοστασίου και πολιτικού προγράμματος στον πολιτικό λόγο και πράξη των κεντρώων-φιλελεύθερων κυβερνητικών κομμάτων.

Μια τέτοια προσέγγιση θα μπορούσε να εξηγήσει και να ερμηνεύσει ορθότερα και ακριβέστερα τις μακρές κοινωνικο-πολιτικές διεργασίες που προετοίμασαν και προλείαναν το έδαφος, αφενός, για την είσοδο στην ελληνική βουλή ενός ακροδεξιού κόμματος (ΛΑΟΣ), πέντε ολόκληρα χρόνια πριν το εντυπωσιακό εκλογικό άλμα της ΧΑ και, αφετέρου, για την άλωση του πολιτικού συστήματος από τον φασισμό κατά την περίοδο της κρίσης. θα επέτρεπε, ακόμη, την ανάδειξη και τεκμηρίωση των σύμπλοκων εκείνων κοινωνικών-πολιτικών-ιδεολογικών διεργασιών που, στο πλαίσιο της κρίσης, κατέστησαν εφικτή και λειτουργική την πολιτική συνεργασία των λεγόμενων κεντρώων-φιλελεύθερων κομμάτων με πολιτικά μορφώματα και στελέχη της άκρας Δεξιάς

κατά την επιβολή των πολιτικών της λιτότητας.

Τέλος, θα μπορούσε να τεκμηριώσει, κοινωνιολογικά και πολιτικά, την ιδεολογικο-πολιτική συγγένεια και σύνδεση ενός τμήματος του κεντρώου-φιλελεύθερου πολιτικού προσωπικού και των κεντρώων-φιλελεύθερων διαμορφωτών της κοινής γνώμης με τους ψηφοφόρους και τις ιδεολογικο-πολιτικές συντεταγμένες της ΧΑ. Ιδεολογικο-πολιτική συγγένεια και σύνδεση που επέτρεψε σε προβεβλημένα στελέχη της κεντροαριστεράς να διαβεβαιώνουν ότι η ΧΑ είναι το «*πρώτο κίνημα που γεννιέται αυθεντικά μετά την Μεταπολίτευση*» και να αναρωτιούνται δημόσια: «*Πάνω σε μεγάλα προβλήματα, όπως το μεταναστευτικό, το παρεμπόριο και η έλλειψη ασφάλειας και αστυνόμευσης κάνει ακτιβισμό η ελληνική Χεζμπολάχ και παράγει εμπιστοσύνη και απολαμβάνει ποσοστά. Αυτό γιατί να το καταγγείλει κανείς;*».[12] Ιδεολογικοπολιτική συγγένεια και σύνδεση που επέτρεψε στην ηγεσία της κεντροδεξιάς να συνηχήσει με τη ρατσιστική ρητορική της ΧΑ, κηρύττοντας τον πόλεμο στους μετανάστες, τους οποίους χαρακτήριζε «τύραννους της κοινωνίας», καλώντας σε «ανακατάληψη των πόλεων» και εγκλεισμό των μεταναστών σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, τα οποία είχε, ήδη λίγο καιρό πριν, δημιουργήσει άλλο, προβεβλημένο, στέλεχος της κεντροαριστεράς. Ιδεολογική και πολιτική συγγένεια και σύνδεση, τέλος, που, μέσα στην κρίση και ενόψει της όξυνσης των λαϊκών αντιδράσεων απέναντι στις πολιτικές της λιτότητας, επέτρεψε σε κεντρώους-φιλελεύθερους δημοσιολόγους και δημοσιογράφους να ευχαριστούν τη Χρυσή Αυγή για τη συνεισφορά της στη δημοκρατία[13] και να ελπίζουν σε κάποια «σοβαρότερη» εκδοχή της για να συγκυβερνήσει με τα μνημονιακά κόμματα.[14]

Σ’ ένα τέτοιο ερευνητικό πλαίσιο, η ίδια η κρίση, θα εμφανιζόταν περισσότερο σαν ένας ενισχυτής και επιταχυντής κοινωνικο-πολιτικών διεργασιών που τη διαπερνούν, αλλά δεν εξαντλούνται σ’ αυτήν. Αντίθετα, τη διασχίζουν, συνδέοντάς την με τη μακρά περίοδο, τριών τουλάχιστον δεκαετιών, που προηγήθηκε αυτής. Μια τέτοια προσέγγιση, τέλος, θα καθιστούσε σαφή τον κίνδυνο που αντιπροσωπεύουν τυχοδιωκτικές και

επιφανειακές θεωρήσεις, οι οποίες αρνούνται να αντικρύσουν κατά πρόσωπο τη δυσάρεστη και δύσκολη κοινωνικο-πολιτική πραγματικότητα και επιχειρούν, ίσως για λόγους μικροπολιτικής, να την εξωραΐσουν μέσα από ευφημισμούς και ατεκμηρίωτες γενικολογίες περί δημοκρατίας και ανθρωπισμού.

Σημειώσεις:

[1] Μπαλαούρας: «Χρυσή Αυγή ψηφίζει απλός κόσμος, δεν είναι φασίστες», 14/12/20106, https://www.iefimerida.gr/news/307313/mpalaoyras-hrysi-aygi-psifizei-aplos-kosmos-den-einai-fasistes#ixzz4Vk3ULKfO

[2] «Declaration of the European Parliament on the proclamation of 23 August as European Day of Remembrance for Victims of Stalinism and Nazism», https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2008-0439+0+DOC+XML+V0//EN

[3] Το τετραετές, διεθνές, ερευνητικό πρόγραμμα MYPLACE (Memory, Youth, Political Legacy And Civic Engagement) διερεύνησε, μέσα από μια πολυμεθοδολογική εμπειρική κοινωνιολογική έρευνα, τα χαρακτηριστικά και τη σημασία της κοινωνικής και πολιτικής συμμετοχής και δράσης των νέων σε 14 ευρωπαϊκές χώρες (Ηνωμένο Βασίλειο, Γερμανία, Πορτογαλία, Ισπανία, Ελλάδα, Γεωργία, Φινλανδία, Δανία, Ρωσία, Εσθονία, Σλοβακία, Κροατία, Λετονία, Ουγγαρία) https://www.fp7-myplace.eu/index.php Η συλλογή του υλικού έγινε το 2013, κυρίως σε δύο περιοχές της Αττικής (Νέα Φιλαδέλφεια και Αργυρούπολη) μέσα από ποσοτικές και ποιοτικές μεθόδους που περιελάμβαναν: 1200 ερωτηματολόγια, 60 σε βάθος συνεντεύξεις, ομάδες εστίασης, διαγενεακές συνεντεύξεις και τρεις εθνογραφικές μελέτες για το κίνημα των αγανακτισμένων, την ιδεολογικοπολιτική συγκρότηση της Χρυσής Αυγής και τη σχέση της με τη νεολαία, καθώς και τον κοινωνικό ακτιβισμό μιας ομάδας θρησκευόμενων νέων στην περίοδο της κρίσης. Επιστημονική υπεύθυνη της έρευνας ήταν η Αλεξάνδρα Κορωναίου, καθηγήτρια κοινωνιολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και βασικοί

ερευνητές οι κοινωνικοί επιστήμονες Ευάγγελος Λαγός, Αλέξανδρος Σακελλαρίου, Ειρήνη Χιωτάκη-Πούλου, Στέλιος Κυμιωνής και Αρης Δεληβέρης. Τα συμπεράσματα της συνολικής έρευνας πρόκειται να δημοσιευθούν σε συλλογικό τόμο.

[4] Koronaiou, A., Lagos, E., Sakellariou, A., Kymionis, S. and Chiotaki-Poulou, I. (2015), Golden Dawn, austerity and young people: the rise of fascist extremism among young people in contemporary Greek society, in Sociological Review Monograph Series: Radical Futures? Youth, Politics and Activism in Contemporary Europe by Hilary Pilkington and Gary Pollock, vol 63, 231–249, και Koronaiou, A., Lagos, E., & Sakellariou, A. (2015). Singing for Race and Nation in Simpson, P., A., and Druxes, H. (2015). Digital Media Strategies of the Far Right in Europe and the United States. Lexington Books, 193-214.

[5] Ενδεικτικά: Griffin, R. (1991) *The Nature of Fascism*. London: Pinter; Feldman, M. (ed.), (2003) *A Fascist Century: Essays by Roger Griffin*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire and New York: Palgrave Macmillan; Paxton, R.O. (2004). *The Anatomy of Fascism*, New York: Knopf; Hamerquist, D., Sakai, J., Chicago Anti-Racist Action, and Salotte, M., (2002).Confronting Fascism: Discussion Documents for a Militant Movement, Chicago: ARA.

[6] Ενδεικτικά: «Η Ιδεολογία της Χρυσής Αυγής», «Εθνικιστική Επανάσταση».

[7] Ο.π.

[8] Για την φασιστική προβληματική του «κράτους-κήπου» βλ. π.χ. Griffin, R. (2007) Modernism and Fascism: The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler, Basingstoke and New York: Palgrave

[9] «Πολιτικές Θέσεις: Για τη Χρυσή Αυγή του Ελληνισμού».

[10] Ο.π. «Η Ιδεολογία της Χρυσής Αυγής» και «Εθνικιστική Επανάσταση».

[11] Ενδεικτικά: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς και ΙνστιτούτοVPRC, (2000), *Οι νέοι του καιρού μας 1997-1999*, Παπαζήσης, Αθήνα. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, (2005), *Η νέα γενιά στην Ελλάδα σήμερα, Τελική Έκθεση του έργου 'YOUTH'*,

Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα, https://www2.media.uoa.gr/psylab/imageup/I_nea_gennia_FinalReport.pdf. IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement), (2001), *Citizenship and Education in Twenty-eight Countries. Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen*, http://www.iea.nl/cived.html. Kerr, D., Sturman, L., Schulz, W. and Burge, B., (2010), *ICCS 2009. European Report: Civic knowledge, attitudes, and engagement among lower-secondary students in 24 European countries,* IEA, http://www.iea.nl/fileadmin/user_upload/Publications/Electronic_versions/ICCS_2009_European_Report.pdf, Στρατουδάκη, Χ. (2005), «Έθνος και δημοκρατία: Όψεις της εθνικής ταυτότητας των εφήβων», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 116: 23-50. Κουλαϊδής, Β., Δημόπουλος, Κ. (2006), *Ελληνική νεολαία: Όψεις Κατακερματισμού*, Αθήνα: Μεταίχμιο. Φραγκουδάκη, Α., Δραγώνα, Θ. (επιιμ.), (1997), *Τι είν' η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα. Δεμερτζής, Ν. και Αρμενάκης, Α. (2001), *Φοιτητική νεολαία, κρίση της πολιτικής και πολιτική επικοινωνία*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, *Εθνική Έκθεση για τη νεολαία (National Report*), Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Δεκέμβριος 2012, https://www.neagenia.gr/appdata/documents/book-gr.pdf. Η ίδια εικόνα εμφανίζεται και στα στοιχεία που δημοσιεύουν κατά καιρούς το Ευρωβαρόμετρο και η European Social Survey.

[12] «Ανδρέας Λοβέρδος: Η Χρυσή Αυγή είναι αυθεντικό κίνημα», 14/2/2013: https://www.tovima.gr/politics/article/?aid=498223

[13] Κασιμάτης, Σ., Η ευκαιρία της Χρυσής Αυγής για τη δημοκρατία, 16/9/2012, https://www.kathimerini.gr/731901/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/h-eykairia-ths-xryshs-ayghs-gia-th-dhmokratia

[14] «Μπ. Παπαδημητρίου: Γιατί όχι μια σοβαρή ΧΑ στην κυβέρνηση;», 12/9/2013, https://tvxs.gr/news/ellada/akrodeksies-protaseis-gia-syntiritiki-symmaxia-apo-ton-mpampi-papadimitrioy